

KÖNYVISMERTETÉS

Magyar pszichológiatörténet – önéletrajzi tükörben

Pléh, Cs. (2023). *Árnyak* (505 oldal). Budapest: Magvető.

Lányi Gusztáv* recenziója

Megjelent az interneten: 2023. augusztus 16.

© 2023 A szerző

Pléh Csaba a magyar pszichológiai élet elmúlt évtizedeinek meghatározó, alkotó és nagyformátumú egyénisége, aki egy olyan könyvet írt, amely izgalmasan vegyíti a klasszikus memoár és a tudományos esszé műfaját. A klasszikus memoár úgy születik, hogy a többnyire már idős szerző élettapasztalatai és tudása összegzésére vállalkozik. Az önéletrajzi elbeszélés főhőse a Szerző (így: nagy kezdőbetűvel), ez a memoár kikerülhetetlen műfaji sajátossága, s ez rendjén is van. Ezért és így írják a memoárt, s ezért olvassuk oly annyira kíváncsian a memoárokat.

Pléh Csaba azonban nem szabályos memoárt írt. Nemcsak magának állított afféle önvallo-másos emlékművet, hanem – legalább ennyire, sőt talán még hangsúlyozottabban – arról a társas (s így személyes) és intézményes világról is ír, amelybe egyfelől beleszületett (szülők, nagyszülők, rokonság), másfelől ennek folytatásaképpen és/vagy azokkal szakítva vagy netán éles kanyarokkal, fordulatokkal a körülmények, az intézményes és az intellektuális élet- és értékvilág hatásait is bemutatja.

Árnyak – ez a címe a Magvető Kiadó „Tények és Tanúk” kiváló sorozatában 2023 májusában megjelent kötetnek. Azért is szokatlan ez a mű, mert szerzője eddig (úgymond) száraz, szaktudományos szövegeket publikált. Ez a könyve viszont nem száraz – igazi szépirói erényeket csillogtat: eleven, izgalmas, fordulatos, az olvasót szinte magába szippantja. Ugyanakkor ez a hatás, olvasói élmény inkább a könyv első felére jellemző; arra, amiben Pléh Csaba elmondja/elmeséli családi és magánéleti történeteit. A könyv második fele sem igazán szaktudományos, de nem is a Szerző magánéleti elbeszéléseiből szövődő történet, hanem tudomány- és pszichológiatörténet – önéletrajzi kontextusban: mesterek és tanítványok, munkatársak, eszmék, konferenciák, könyvek és intézmények igencsak szövevényes összefüggéseiben ábrázolva.

Pléh Csaba memoárkötete tehát nem pusztán önprezentálás, hanem olyan *tudományos esszé* is – tehát nem szokványos *szaktudományos tanulmány* –, amelyben összefoglalja azokat a személyes és eszmei, intellektuális élményeit, az ezekhez kapcsolódó társas, intézményes, sőt politikai és ideológiai hatásokat és körülményeket is, amelyek tudományos tevékenységében számára fontosak voltak. Így írta meg az elmúlt négy-öt-hat évtized magyar tudomány – s ezen

* Levelező szerző. ELTE TáTK Szociálpszichológia Tanszék, Magyarország. E-mail: lanyigusztav19@gmail.com

belül hangsúlyozottan a pszichológia – történetét is. *Ez a memoárkötet tehát magyar pszichológiatörténet is – önéletrajzi tükörben.*

A személyes élet fordulatos, szinte kalandregényes elbeszélése – és a tudományos, szakmai kalandozások szintén változatos, sőt forgatagos bemutatása – során Pléh Csaba valóságos szépírói erényeket is csillogtat. Ifjúkori regényírói ambíciója is mintha feltámadt volna a több évtizedes múltból. A szaktudományos, azaz a száraz(nak mondott) szöveg helyett ebben a könyvben a lendületes és izgalmas *tanulás, tudás és kutatás* életre szóló, el nem fogyó, hanem egyre csak gyarapodó örömeiről ír; azokról az örömökről is, amelyeknek mindezen tudás megszerzése, továbbadása révén – mindenekelőtt a *személyes* pedagógiai kapcsolatokban – része volt. Pléh Csaba részletesen és a személyes élmények szinte sugárzó hatásainak erejével eleveníti fel azokat az epizódokat, amikor ő volt a tanuló, a tanítvány (az általános iskolától az egyetemig) – és azokat az epizódokat is nagyon hatásosan írja le, amikor ő volt a tanár, amikor ő éli meg, mint mester, a tanítványaiban folytatódó tudás és kutatás hatásait, mindenekelőtt a társas örömeit.

Ez a kötet az élet és a tudás örömeiről szól – miközben, így mondanám, árnyjátékos szembenézés is a halállal. A személyes, a családi és a kollektív/társadalmi pandémiás halál árnyékában született ez a könyv; *a halál árnyékában*, ám egyáltalán nem gyászos vagy borús, borongós írásról van szó, hanem az életszeretet és a tudás megszerzésének (a tanulásnak) és a tudás továbbadásának (a tanításnak) örömteli élménye sugárzik a könyv minden sorából. Mégsem valamiféle felszínes „happy” lengi át a szöveget, mert azt is kiválóan dokumentálja: a tevékeny és alkotó ember *kíváncsisága* konfliktusgerjesztő tényező – még olyan, egyébként békés és kimondottan konfliktuskerülő személyiség esetében is, mint Pléh Csaba. Éppen ezért ezt a könyvet afféle fejlődésregénynek is tekinthetjük; egy olyan fejlődésregénynek, amelyben a fejlődés a vezérmotívum – a regényes vagy inkább a regényszerű elbeszélés viszont az élettörténeti kontextusokat ábrázolja. És mivel a Szerző pszichológus, a pszichológiai önreflexiók kötik össze és rendezik el az árnyékos = árnyjátékos élet- és értékvilág dinamikus történéseit.

Két példa – idézetekkel, szépírói, szinte lírai vallomás:

- „[Duna]Bogdányi gyerekkoromból megmaradt az érzelmi bizonyosság keresése a kis világokban és az együttműködés keresése harc helyett. Megmaradt a könyvek és a képek varázslatos szigete a világ sivársága közepette, és az örök hit abban, hogy *a folyó elvihet máshová, vannak más világok*, ahová eljut az uszály hátán lobogva a száradó ruhák alatt csaholó puli is. *Menet közben is lehet otthonosság.*” (56. old. – Kiemelés: L. G.)
- „A New York University Elmer Holmes Bobst könyvtárában a Washington Square-en, illetve a New York Public Library ikonikus olvasótermében gyűjtöttem anyagot későbbi pszichológiatörténeti gyűjteményeimhez és könyveimhez. *Nagyon izgalmas volt a könyvtárak csendjéből kimenni, és nézni a belvárosi nyüzsgést. Mindenki rohan a dolga után, én meg itt élvezem a lopott idő luxusát.*” (306. old. – Kiemelés: L. G.)

Ezzel a két idézettel csak röviden illusztráltam Pléh Csaba memoárkötetének regényes és esetenként lírai fejlődéstörténeti ívét: az *Értől az Óceánig* – Ady Endre találó metaforájával lehetne talán összefoglalóan érzékeltetni a világnak azt a kitágulását, amelyet Pléh Csaba is átélt és leír, annak ellenére, hogy a Szerző már kamaszként sem kedvelte Ady költészetét (86. old.). De mivel az én recenziómnak nem az a tétje, hogy Pléh Csaba fentebb idézett (lírai) önvallomásai milyen költészeti analógiákkal jellemezhetők, inkább azt igyekszem bemutatni, hogy a Szerző memoárkötete *önreflexív pszichológiatörténet* is.

Nézzük meg az önreflexiónak a Szerző tudományos beállítódását is meghatározó másik metszetét: *a spirituális átalakulás világát*.

A spirituális átalakulás – a szocializációs minta hatása:

- „Kisgyerekként megtanultam egyfajta keresztény szeretet-etikát, amelyben azóta is élek, hitetlenként is, s amit a nagyanyáim képviseltek. Bogdányi nagyanyám a szigorú puritán jelszavaival (...), pesti orosz nagyanyám pedig önzetlen támogatásával mindenki felé és a tolsztojánus szeretet elveivel.” (46. old.)
- „Szokásaimban, életmódomban, támogató attitűdömben megmaradtam katolikusnak, de nem vagyok hívő.” (96. old.)

Pléh Csaba memoárkötetében tehát a családi szocializációs minta jelentős leíró, elbeszélő és egyben értelmező, önreflexív rendező erő is; olyan szempontrendszer, amely jól kiegészíti – mert önéletrajzi kontextusba helyezi – a Szerző szaktudományos pszichológiai (nem mellesleg nyelvészeti, illetve pszicholingvisztikai) „száraz” szövegeit, így a pszichológiatörténeti tanulmányait, könyveit is – végső soron: *tudományos világgépét*.

Családi társas minta és pszichológiatörténet. Ez az összefüggés természetesen analógiás, mégis valóságos, mert Pléh Csaba szakmai szocializációja az 1960-as évek Magyarországon, az ELTE BTK pszichológia szakán zajlott, akkor, amikor ez még kis szak volt, mindenki mindenkit ismert, figyelték egymásra, segítettek egymást, a személyes kapcsolatok is fontosak voltak, miközben lobogott bennük a tudásvágy. Ebből a táptalajból nőtt ki a tudományos világ építése is. Pléh Csaba is így élt egyetemi hallgatóként, s később is még hosszú évekig, egyetemi oktatóként és kutatóként is – és amikor változtak a körülmények, például és többek között a tömegoktatás közepette, akkor is igyekezett és igyekszik egy (vagy több) *személyes* tanítványi kört felépíteni, akikkel együtt tud kutatni, tanulni és oktatni.

A kvázi-családi társas minta mintegy *rávetül* a magyar pszichológia történetére is. Családtörténeti emlékezetünk ugyanis szintén jobbra két-három generációs; a modern, azaz tudományos pszichológia – így a magyar pszichológia is – ebben a két-három generációs távlatban mozog: Ranschburg Páltól Pléh Csabáig. A Szerző tudomány- és pszichológiatörténeti elbeszélése ugyanakkor a *személyes* társas élet- és értékvilág kontextusait bemutatva, a dédszülői szereplő(k), például és mindenekelőtt *Ranschburg Pál* (1870–1945) és *Harkai Schiller Pál* (1908–1949), ugyan jelentős kiindulópont, de ők csak a tudománytörténeti folytonosság forrásai, olyan árnyak, akik mintegy testetlenül lebegnek az emlékezet horizontján az egyre távolodó idő múlásával. Nem így a nagyszülők és még inkább a szülők; ők azon valóságos és élő személyek (voltak), akik a jelen generáció tagjaival személyes kapcsolatokban vannak/voltak. Pléh Csaba személyes tudomány- és pszichológiatörténetében ezt az emlékezeti fénycsóvát vetíti rá a nagyszülői és szülői pszichológus mesterei világára; arra a világra, amelyből saját tudományos/pszichológiai tudását eredezteti. Mindezt úgy teszi, hogy részletesen bemutatja azokat a személyes, de még inkább tudományos, elvi és módszertani megfontolásokat, vitákat is, amelyek révén a Szerző végül is felépítette és belakta a maga kognitív és evolúciós pszichológiai otthonát (104–248, 325–468. old.).

Mindez a társas tevékenység azonban nem tét nélküli játék volt: az 1960-as évek elején-közepén a pszichológia még jószerivel a létéért küzdött. *Kardos Lajos* (1899–1985) és *Barkóczi Ilona* (1926–2019) voltak azok, akik elsősorban átmentették a pszichológiát a kommunista „kórszak” pszichológiaellenes időszakán. Pléh Csaba részletesen leírja ennek a nem kis intellektuális hajlékonyságot és politikai-ideológiai taktikai érzéket kívánó időszaknak a gerincpogató próbáit; azokról az intézményes, tanszékek és személyek közötti konfliktusokról is ír, amelyek

tétje az volt, hogy sikerül-e meghonosítani Magyarországon, ezen belül az ELTE BTK pszichológia szakán a nyugatos, némileg rendszeridegen (a kommunista párttól alig érintett), kísérleti és természettudományos pszichológiát (166. old.). Pléh Csaba árnyékoslató fénycsóvjára legintenzívebben *Kardos Lajos* és *Barkóczy Ilona* munkásságára vetül, de természetesen mások érdemeiről sem feledkeznek el: *Mérei Ferencről* (1909–1986), *Marton Magdáról* (1924–2020), *Grastyán Endréről* (1924–1988), *Putnoky Jenőről* (1928–1982), *Kulcsár Zsuzsannáról* (1937–2013) – és még sokan másokról. Mindegyikükről részletesen ír. Ám nem pusztán a „száraz” tudományos teljesítményeiket méltatja, hanem emberi arcukat, életüket, kudarcaikat, örömeiket, bukdácsolásait és helyállásait, magánéleti, családi viszonyait is leírja, nem valamiféle pletykálgató módon, hanem sokkal inkább azt a személyes motivációs hátteret érzékeltetve, amelyből a tudományos teljesítményeik kinőttek.

Pléh Csaba memoárkötete olyan magyar pszichológiatörténet is, amely nemcsak a múlt árnyait igyekszik az eleven emlékezet világába beemelni, hanem a közvetlen közelmúlt, sőt a jelen kihívásaival is igyekszik szembenézni. Ez az intellektuális vállalkozása talán még merészebb, mint a múlt átvilágítása. Befejezésül ennek a problémakötegnek két szálát jelzem; azt, amit Pléh Csaba mintegy át szeretne adni a jövő nemzedékének: a természettudományos pszichológia küldetését és a felvilágosodás vízióját.

A természettudományos pszichológia versus a népi, naiv pszichológia. Pléh Csaba, aki a hazai és a nemzetközi kognitív tudomány és pszichológia értékeinek elkötelezett kutatója és számos konferencia szervezője, könyvek szerzője és szerkesztője, mégsem fanatikus kognitivist. A naiv, népi pszichológiát nem valamiféle buta csökevénynek, a tiszta tudás által megszüntethető és/vagy legalábbis meghaladásra ítéltetett zavaros hiedelmek világának tartja, mert ugyan „naiv”, de éppen ez az értéke: intuitív relevanciájuk afféle *jelentéssűrítés*, míg a tudományos megismerés *reduktív*. Kölcsönhatásuk éppen ezért termékeny lehet, miközben az ideológiai vákuum és az elvallástalanodás miatt a misztikus álismeretek ereje is növekszik. A tudományos pszichológia felvilágosító szerepe éppen ezért nagyon is szükséges (229–230. old.).

Nincsen vége a felvilágosodásnak! (?) – A Szerző *ars scientikája* = *tudományos hitvallása*, mint valami kőszikla, szilárd alapja a tudományos tudásnak. A tudományos módszertani keretek között megnyilvánuló *kíváncsiság* valóságos építő erejét a Szerző munkássága (is) bizonyíthatja: az az optimista lendület, amely belső motivációs késztetés a megismerésre. Ám ez az optimizmus valóban nem a happy világa: „A kutatás szabadsága és a tudósok autonómiája, integritása és anyagi biztonsága az a társadalmi keret, amely lehetővé teszi a valódi új bizonytalan keresését.” (279. old.)

Ezt az (utópikus?) elképzelést ugyanakkor – és persze logikusan – a „*nincsen vége a felvilágosodásnak*” tiszteletre méltó víziója alapozza meg (321. old.). Ám a szomorú, borongós, sőt sötéten árnyas szociológiai valóság, sajnos, mégis csak az: *a felvilágosodás helyett a modernizáció végjátkszmáit éljük – az eddigi fejlődés ugyanis fenntarthatatlanná vált.* Éppen ezt (is) azonban, ha túl akarjuk élni, afféle evolúciós pszichológiai megfontolások alapján is, akkor Pléh Csaba könyvének hitvallása az árnyak oszlatásához, átvilágításához nagyon is szükséges: *Sapere aude* = *Merj tudni* (324. old.).

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

